

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۹/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۰)

عباس قنبری عدیوی^۱

چکیده

طنز و لطیفه یکی از گونه‌های ادبیات شفاهی است که در فرهنگ مردم ایران، جایگاه والایی دارد. نیازمندی مردم به لطیفه و شوخ‌طبعی از عوامل نشاط اجتماعی و سرزندگی عمومی است که به شکل‌های مختلف خود را نشان می‌دهد. از جمله مسائلی که سبب شکل‌گیری و ایجاد متن‌های فولکلوری با محور «طنز» و «لطیفه» در دوران معاصر شده، بیماری همه‌گیر جهانی به نام «کرونا» یا «کووید ۱۹» (COVID-19) بوده که دنیا را در بر گرفته است. ایرانیان به‌عنوان مردمان کشوری فرهنگ‌دوست و ادب‌پرور، در کنار تمام تلخی‌ها و اندوه‌های ناشی از مرگ و میر، بستری‌های دردناک همگانی، هزینه‌های سنگین اقتصادی، سیاسی و اجتماعی این بیماری هولناک، فرصتی یافته‌اند تا ضمن پناه بردن به کارکردهای ادبیات عامه و فرهنگ مردم، با ساخت و بازپخش گونه‌های طنزآمیز مرتبط با این بیماری، آرامش‌بخش خود و جهانیان شوند.

در این مقاله، پژوهشگر با استفاده از ده‌ها متن شفاهی و شنیداری در محافل مختلف مردمی و همچنین متن‌های انتشار یافته در فضای مجازی و اینترنتی، ابتدا به گردآوری میدانی متن‌ها و دسته‌بندی و انتخاب موارد طنزآمیز آن پرداخته و سپس، با تحلیل و بررسی بالغ بر ۱۲۰ متن طنز کرونایی به روش کتابخانه‌ای و اسنادی، نکته‌هایی را همراه با پیشنهاد پژوهشی ارائه کرده است. یافته‌های پژوهش بیان‌کننده میزان تأثیرگذاری فرهنگ مردم بر رخداد‌های گوناگون اجتماعی است به گونه‌ای که در حوادثی چون سیل، زلزله، جنگ، بیماری و دیگر اتفاقات ناگوار، آفرینندگان فولکلور، متن‌های خود را برای تسکین دردها و سختی‌های اجتماعی، پزشکی، اقتصادی، سیاسی و غیره بیان می‌کنند و به این بهانه، رفتارهای اعتراضی خود را به دیگران نشان می‌دهند.

کلیدواژه‌ها: طنز، لطیفه، شوخی، کرونا، فرهنگ مردم، کووید - ۱۹، فولکلور، ادبیات شفاهی.

۱. مدرس دانشگاه فرهنگیان و سرپرست بنیاد ایران‌شناسی شعبه چهارم‌حال و بختیاری، رایانامه:

۱. مقدمه

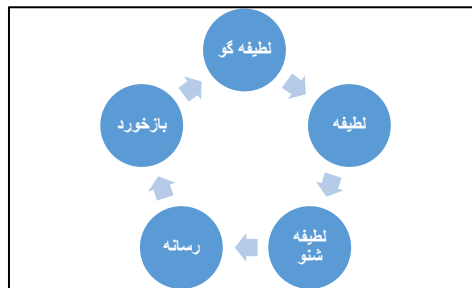
کروناویروس، کوید-۱۹ یا به اختصار «کرونا» بیماری پایان قرن برای ما و دیگر ملت‌های جهان، از دسامبر ۲۰۱۹م. در وهان چین ظاهر و عالم‌گیر شد. این بیماری ناشناخته، گشوده و پرهزینه، با حمله‌ور شدن به خرد و کلان، خسارت‌های متعددی را در پی آورد. سازمان بهداشت جهانی در مارس ۲۰۲۰م. شیوع جهانی آن را در اطلاعیه‌ای رسمی اعلام کرد. اما برخورد دولت‌ها و ملت‌ها با این بیماری ترسناک و استرس‌آور متفاوت بود و تا کنترل نسبی آن تلاش‌های علمی، فرهنگی، اجتماعی، رفاهی و بهداشتی گوناگونی در جهان صورت گرفت. در کشور ما نیز از ۳۰ بهمن ۱۳۹۸ این بیماری از استان قم گسترش یافت و تا تابستان ۱۴۰۰ پنج موج سخت را پشت سر گذاشت. این بیماری مرموز و مبهم، گذشته از وجه منفی و خشن خود، یک رویه مثبت فرهنگی و ادبی در «فرهنگ مردم» نیز داشت که سبب پیدایش متن‌های فولکلوری با رویکرد طنز و لطیفه شد.

لطیفه در حالت‌ها و ابعاد مختلف زندگی انسانی حضور جدی دارد. در فرهنگ ما ایرانیان، طنز در چهره‌ها، قالب‌ها و اشکال غالبی چون کنایه، ریشخند، نیش‌خند، طعنه، حرف‌آبدار، بازی با کلمات و مانند آن خودش را نشان می‌دهد. شوخی‌ها نیز چندین صورت عملی، تصویری، گفتاری و شاید نمونه‌هایی نو و دیگر گونه دارند. شوخی‌های بدنی، زبانی، ذهنی و نمایشی ما را می‌خندانند. هر چند آبکی، سرکاری، خنک، لوس و یا بی‌مزه باشند. مخاطبان این گونه‌ها، کودک، نوجوان، جوان، سالخورده، زن و مرد هستند. گاه برای خنداندن خردسالان، نونهالان و کودکان گروه‌های مختلف از روش‌های ترکیبی شکلک و واژه، صوت و آواز، پیکرگردانی و تغییر ریخت، عروسک‌بازی و نمایش‌های متنوع بهره می‌گیرند. این روش بخشی از آموزش است؛ همان روشی که در تعلیم و تربیت با آموزش و بازی همراه است. تأثیرگذاری نمایش‌های کودکانه و گروه‌های بازی و نمایش، نشاط و سرگرمی در رسانه و یا برنامه‌های کودکانه بر کسی پوشیده نیست.

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۴۱

شوخی، خنده، طنز و لطیفه‌پردازی یکی از نیازهای بشری است و انسان به سبب موقعیت‌های مختلف روحی و روانی خود به این نوع ادبی، اجتماعی و یا فرهنگی نیاز دارد. به دور از کارکرد هر کدام از انواع لطیفه، طنز، شوخی، فکاهه، هزل و حتی هجو، می‌توان مدعی شد که همه اینها یک عنصر در چرخه «ارتباط مؤثر انسانی» اند؛ ارتباطی که در گردونه زیر معنا می‌شود (نمونه برای لطیفه در فرهنگ مردم):

نمودار ۱. چرخه ارتباطی انسانی مؤثر بر تولید لطیفه

اغلب این گونه است که مردم به سبب دانش، سطح اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و به حسب رفتارشناسی تاریخی خود، رویکرد متفاوتی به خندیدن، شاد بودن و به‌طور عام، «طنزپردازی» یا «لطیفه گفتن» دارند. کارکردهای متنوع طنز و شوخ‌طبعی در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و هنری، نمایان و مشخص است. ایرانیان، در شعر و ادبیات خود، به مباحث مختلف، رنگ طنز و لطیفه نیز داده‌اند. افرادی شوخ‌طبع و نوآور هستند که به دور از سن و سال یا جنسیت، در مناسبت‌ها و جشن‌های خانوادگی و عمومی، به اصطلاح مجلس را گرم می‌کنند تا بساط شادی و خوشی اقوام و مهمانان، گسترده‌تر و شادتر شود. به استناد آداب، رسوم، جشن‌های کهن و تاریخی، سفرنامه‌ها و دیگر آفریده‌های نوشتاری یا رفتارشناسی‌های اجتماعی، در کلان مسئله، می‌توان گفت، که مردم ما بذله‌گو، شاد و خندان هستند و در فرهنگ مردم، افراد اخمو، بد غنق، عبوس، یُبس، گرفته و خشک‌چهره را دوست ندارند و به اصطلاح می‌گویند «انگار کشتی‌هاش غرق شده» یا «انگار باباش مُرده» و یا «با دو من عسل هم نمی‌شود او را خورد». از دیگر سو، شوخ‌طبعی در میان طبقات مختلف، اعم

۴۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

از مردم اقلیم شهری، روستایی، عشایر یا طبقات و اصناف بازاری، کشاورز، معمم، مکلا و ادیب، طرفداران بسیار دارد. در چیستی و چرایی طنز و لطیفه، علاوه بر کارکردهای لطیف و ظریف خود، آثار دیگری هم دارد. مردم ایران معتقدند «هیچ شوخی و لطیفه‌ای نیست که پنجاه درصدش جدی نباشد». بالاخره حرف‌ها را با معنی می‌زنند و به تعبیر عوام، «به در می‌زنند که دیوار بفهمد». «شنوندگان عاقل» هم در پاسخ به این سخن می‌گویند که «اگر نخوردیم نان گندم، دیده‌ایم در دست مردم» یا «ما هم از دهن شیر خوردیم نه از دماغ».

مؤلف کتاب «تفنن ادبی در شعر فارسی» دهمین گروه تفنن را به هجو، طنز و هزل اختصاص داده و معتقد است: «طنز را در لغت به معنای مسخره کردن و طعنه زدن و سرزنش کردن و ناز و سخن به رموز گفتن و معانی نزدیک به این معانی در فرهنگ‌ها آورده‌اند» (دانش‌پژوه، ۱۳۸۱: ۴۰۷). در ادامه تعریف دو گونه دیگر می‌نویسد: «طنز بیان معایب به نحو طیبیت‌آمیز برای رفع آن معایب است و شاعر به چند سبب به جای زبان جدی، از زبان شوخی و مزاح برای تذکر عیب و رفع آن، استفاده می‌کند». (همان)

با توجه به رخدادهای بهداشتی - پزشکی جدید، بویژه کرونا و سویه‌های آن (مانند اُمیکرون) طنز هم کاربرد روزمره خود را نشان داد و در این خصوص لازم است که ماهیت طنز جداگانه مورد بررسی قرار گیرد. طنز، شوخی، لطیفه، کنایه، تمسخر و دیگر گونه‌ها در عُرف و عادت شفاهی مردم، روزانه به تولید متن‌های فولکلوری می‌انجامد. از سوی دیگر، علاوه بر طنز، قالب‌هایی چون «هزل» و «هجو» نیز نمایان می‌شود. بی‌گمان، برای دانستن این تفاوت‌ها، باید مفهوم هجو و هزل را همراه با تفاوت و تمایز دقیقشان دانست.

اهمیت و ضرورت پرداختن به مسائل فرهنگ مردم و ادبیات عامه برای پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعات فولکلورشناسی نمایان است. چون فولکلور نیز مانند سایر دانش‌ها، دانش روز و نیاز بشری است، با کارکردها و رویکردهای خاص خود. برای دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و مراکز پژوهشی این امر مهمی است که با پیشامدهای نو، چه واکنش‌ها و تأثیرهایی را در جامعه شاهد خواهیم بود. از جمله این موارد، شیوع بسیار سریع بیماری کرونا بود که از شمال تا جنوب و از شرق تا باختر ربع مسکون را

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۴۳

دربرگرفت. همان‌گونه که متخصصان و دانشمندان به صورت جدی به این مسئله پرداخته‌اند، ادیبان، شاعران، هنرمندان، نویسندگان و دیگر آحاد جامعه هم در حوزه‌های کاری خود، از آن غافل نشده‌اند.

ویروس کرونا در ایران نخستین بار در شهر قم و از طریق مسافرانی که وارد کشور شده بودند، گسترش یافت و پس از مدتی عادی جلوه دادن کار، مسئله آشکار شد. از همان روزهای نخستین، در رسانه‌های شنیداری و دیداری این موضوع، به مسئله اولویت‌دار و در برخی مواقع به مسئله اول کشور تبدیل شد. به گونه‌ای که در کوچه و بازار، اداره و دانشگاه، کارخانه و ... نقل مجالس بود. ساخت نمونه‌های مختلف شفاهی، تصویری، نمایشی و دیگر گونه‌ها از این پدیده سبب شد که پژوهشگران فرهنگ مردم نیز به «تأثیرپذیری جامعه» از همه‌گیری این بیماری و بازجست متن‌های ساخته شده بپردازند.

۲. پیشینه پژوهش

دو مقاله‌ای که درخصوص طنزهای کرونایی پیش از این ملاحظه شد، با اینکه محور هیچ کدام ادبیات شفاهی و فرهنگ مردم نبوده است، می‌توانند با موضوع کلی این نوشتار، پیوند داشته باشند.

نخست: «تحلیل جامعه‌شناختی جوک‌های مرتبط با ویروس کرونا»، اثر پرنیا رضی‌پور در فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۱۴، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۹، صص ۱۱۱-۱۳۴. که در آن با استفاده از نظریه‌های جامعه‌شناسی جوک، متن‌هایی از جوک‌های کرونایی رایج در شبکه‌های اجتماعی بررسی شده است.

دوم: «کرونا و ایران: تحلیل مضمونی جوک‌های کرونایی در ایران»، اثر محمدحسین شعاعی، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره ۱۶، شماره ۶۱، زمستان ۱۳۹۹، صص ۲۶۱-۲۸۰. که در آن پژوهشگر با استفاده از روش تحلیل مضمون، تعدادی از جوک‌های منتشر شده در تلگرام را بررسی کرده است.

۴۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

در نوشتار حاضر، سعی بر آن بوده است که با تقسیم‌بندی و ریشه‌شناسی پیدایش متن‌های فولکلوری طنزآمیز، به تأثیر این گونه از ادب شفاهی در فرهنگ مردم ایران اشاره شود.

۳. بحث و بررسی

بیان مسائل اجتماعی و مشکلات متنوع جامعه به شکل‌های گوناگون، صورت می‌گیرد. یکی از پرکاربردترین و اثرگذارترین آن، گونه «طنز» است. طنز رفتار و مناسبات اخلاقی، اجتماعی، فکری و روانی فرد یا جامعه را با شیوه‌ای غیر مستقیم و تمسخرآلود بازگو می‌کند (روزبه، ۱۳۸۴: ۱۲۲). طنز در شکل، اندازه، تندی، صراحت و نمودهای مختلف استفاده می‌شود. اغلب سه موضوع طنز، هجو و هزل را نزدیک به هم و با هدفی مشابه به کار می‌برند. مسلم است که این سه عنصر به طور کامل با یکدیگر یکسان نیستند و از جهاتی تفاوت دارند. با بررسی‌های دقیق در کتاب‌های تخصصی انواع ادبی و نکته‌های تفننی، تفاوت هزل و هجو با طنز در چند نکته نهفته است که می‌توان در «زبان»، «هدف»، «مخاطب» و «ریخت» (لحن) آن را دسته‌بندی کرد. شکل مقایسه‌ای و دقیق‌تر این تفاوت در جدول زیر قابل مشاهده است:

جدول ۱. دسته‌بندی تفاوت‌ها و شباهت‌های طنز، هجو و هزل

نوع	زبان	مخاطب	هدف گوینده	ریخت/ لحن
طنز	نرم	عموم	رفع معایب جامعه	ادبی و هنرمندانه
هزل	نرم	عموم	سرگرمی، شادی	ادبی و عامیانه
هجو	خشن	خواص	انتقام، دشمنی	ادبی

اگرچه نمونه‌های هجو و هزل در طبقات عام و خاص جامعه وجود دارد؛ شاعران و گویندگان بزرگ ادب پارسی، بیشتر از قالب «طنز» برای اصلاح جامعه و رفع معایب اجتماعی مردم و درباریان، استفاده کرده‌اند (قنبری عدیوی، ۱۳۹۸: ۲۱-۲۰). به زبان دیگر می‌توان گفت که در ادبیات شفاهی و فرهنگ عامه، طنز، زبان خیرگان و نخبگان برای اصلاح زشتی‌های جامعه است، با زبانی نرم و هنری!

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۴۵

نزد فولکلورشناسان، مسلّم است که هر متن^۱ در محیط اجرای خود^۲، معنا و مفهوم می‌یابد. به یقین، ماهیت طنز و لطیفه هم از این گونه است. لطیفه، متنی کوتاه و نغز است که از نظر ساختاری از دو یا سه بخش در قالب داستانی تهیه و بازگو می‌شود. گوینده برای سخن خود مقدمه یا پیش‌درآمدی مختصر می‌سازد و سپس مطلبی ساده و کوتاه را بیان می‌کند و یکباره همه این مجموعه را با یک عبارت یا ترکیب و واژه انتهایی به هم می‌چسباند که ممکن است، شلیک خنده مخاطب را در پی داشته باشد. ارتباط افقی و عمودی، کلمه‌ای و کلامی در این عبارتهای موجز، بسیار مهم و اساسی است. در حقیقت، لطفِ لطیفه به این است که حلقه آخر آن، خنده‌دار باشد و موجب شادی، فرح بخشی و انبساط گوینده و شنونده شود. به این ترتیب، با توجه به لطیفه‌های کرونایی، به ذکر نمونه‌هایی پرداخته می‌شود تا مسئله و اهمیت آن نمایان‌تر شود. برابر با این تقسیم‌بندی، نمونه‌هایی از لطیفه‌های ایرانیان با موضوع خانواده، جامعه و مسئله کرونا در زیر آمده است:

جدول ۲. ساختار درونی لطیفه (نمونه اول)

ساختار	نمونه
مقدمه / درآمد	به مامانم می‌گم
عبارت پایه	اگه من کرونا بگیرم چه کار می‌کنی؟
حلقه آخر	گفت: برات مراسمی می‌گیرم که چشم عمه‌هات در بیاد! سلطان غم؛ مادر!

جدول ۳. ساختار درونی لطیفه (نمونه دوم)

ساختار	نمونه
مقدمه / درآمد	سخنگوی وزارت بهداشت گفت:
عبارت پایه	هر که کرونا نگرفته، خودش نگرفته
حلقه آخر	ما همه تلاشمون رو کردیم!

-
1. text
 2. context

۴۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مضمون، محتوا، موضوع، کلمات، مخاطبان و کارکرد این نوع سخن، متفاوت است و باید به اثرگذاری و نقش مهم آن در فرهنگ رسمی و عمومی کشور توجه شود. از طرفی، این گونه از ادب شفاهی فارسی، به قلمرو گفتار و «زبان بدن»^۱ مرتبط است؛ لحن، صوت، هنر کلامی و میدان‌داری سخنور یا گوینده، برای اقناع مخاطب بسیار مهم و اثربخش است. مخاطب (شنونده) ممکن است هنر لطیفه‌گویی نداشته باشد، اما هنر شنیدن و لذت بردن را به خوبی می‌داند.

علاوه بر گونه نوشتاری که در مجلات و نشریات تخصصی یا عمومی منتشر می‌شود؛ گونه‌های دیگری هم در فرهنگ مردم وجود دارد. طنز را به دو صورت کلی «گفتاری» و «تصویری» می‌توان دسته‌بندی کرد. برای هر کدام نیز گونه‌ها و زیرمجموعه‌هایی می‌توان در نظر گرفت. شکل گفتاری را به نوشتاری هم می‌توان برگرداند که به یقین، به سبب تفاوت گفتار و نوشتار در بیان احساس و عاطفه، بسیار دشوارتر خواهد بود.

۱-۳. صورت‌های کلی مختلف طنز

۱-۱-۳. طنز گفتاری

با توجه به رفتارشناسی ایرانی، بررسی ادبیات شفاهی و زیست معمولی ایرانیان در سفر و حضر، خانه و بازار، مدرسه و ... نشان می‌دهد که مردم ما به ذات خود، غمگین و افسرده نیستند. اگرچه فراز و فرود مسائل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و گاه حوادث نظامی، زمانی آن‌ها را به لاک درونی خود، می‌کشاند. آیین‌هایی چون: فروردینگان، تیرگان، مهرگان و ...، جشن آب پاشان، جشن چوگان، کشتی‌های محلی، سوارکاری‌ها، شب یلدا، چهارشنبه‌سوری، جشن نوروز، سیزده‌بدر، شنبه‌گردش، جشن‌های کشاورزی، دامداری و جمع‌آوری محصول، گل‌ریزان، شب‌نشینی‌ها و دورهمی‌ها همه با سرود، ترانه، پای‌کوبی و مشارکت همگانی اجرا می‌شوند و نمونه‌هایی از رفتارهای روان‌شناختی جامعه سالم و پویا هستند. در جامعه پویا ارتباط اجتماعی و پیوندهای درون خانوادگی،

1. Body Language

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۴۷

بر مبنای مہر افزایی، دوستی، اخلاق‌مداری، کار و تلاش بهره‌ورانه است. شوخی، خنده و لطیفه گفتن (به دور از تمسخر، دست انداختن و تحقیر دیگران) نیز نوعی از پیوندهای عاطفی و درون‌تباری را ایجاد می‌کند. جدا از طنز، گروه‌های هم‌نوازی و رقص‌گردان وجه دیگری است که گاه پیام‌آور شادی و رفاه، آرامش و امنیت روحی و روانی است. این بخش، طنز یعنی لطیفه، شوخی، جوک و ... که بیشترین قسمت طنز ایرانی را دربردارد؛ به صورت شفاهی و روایی بیان می‌شود. گوینده به صورت روایتگر، با استفاده از زبان بدن و تغییر لحن و صوت، داستانک خود را چنان بازگو می‌کند که شنوندگان جذب کلام او می‌شوند. این گونه از لطیفه‌گویی در مجالس و محافل مختلف، به شکلی است که موجب فرح و شادی همگانی می‌شود. بین شاعران و گویندگان فارسی‌زبان، دو گونه شهرآشوب و پارودی (نقیضه) هم رایج است که در این دسته جای می‌گیرند و در ادامه با نمونه‌هایی از مسئله پژوهش (کرونا) ذکر می‌شوند:

- شهر آشوب: همان‌گونه که از واژه شهر آشوب، برمی‌آید، شهری را به آشوب می‌کشاند. این گونه شعر، تلفیقی از هجو، طنز و گاه کُمدی است که علیه مردم شهر (طایفه‌ای، گروه شغلی و یا صنف اجتماعی) گفته شود. شهر آشوب، جنگ لفظی و کلامی بین شاعر از یک‌سو و همه مردمان شهر و طایفه از سوی دیگر است. بنیان شهر آشوب، تسویه حساب اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است. بیان زشتی‌ها با زشت‌ترین واژه‌ها. گاهی افراد جرئت ندارند که شهر آشوب را به نام خود منتشر کنند بلکه به نام کسی به قصد دشمن‌تراشی و یا کین جُستن، نشر می‌دهند؛ مانند شهر آشوب مجیرالدین بیلقانی علیه مردم اصفهان که به نام استادش، خاقانی شروانی، شهرت یافت و مردم اصفهان قصد کشتن او را کردند. خاقانی برای گریختن از دست مردم خشمگین اصفهان و تهدیدهای مرگبارشان، مدحی فرستاد و عذرخواهی کرد. یا شعری از فتوحی مروزی در هجو مردمان شهر بلخ به زبان انوری. مردم بلخ، انوری را به شدت تنبیه کردند و قاضی حمید الدین بلخی (صاحب مقامات حمیدی) او را نجات داد (ر.ک. شمیسا، ۱۳۷۶: ۲۲۹-۲۲۸). در شکل‌گیری کرونا هم این موضوع برای شهر «ووہان» چین و قم در ایران، به عنوان خاستگاه این بیماری مطرح شد. به نظر می‌رسد لطیفه‌هایی که چین و یا شهر ووہان را عامل رواج این بیماری می‌دانند، در زمره شهر آشوب‌های پیامکی قرار می‌گیرند.

۴۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

برخی از شاعران نیز با استفاده از همین ویژگی، در خصوص شهر قم، غزل‌های عاشقانه‌ای سروده‌اند که می‌تواند به نوعی به خاستگاه ویروس کرونا از این شهر، اشاره داشته باشد:

چشمت کرونا بود و دلم مردم قم بود
از عشق تو یک مملکتی زیر سِرْم بود
ویروس حقیقی تویی و این بچه ویروس
آن شیر بدون سر و بی اِشکَم و دُم بود...
(مهدی جهان‌دار)

سید علی نقیب می‌گوید:

در گردش چشم تو گم، باور کن
انگشت نمای مردم باور کن
عشق تو شیوع کرده در شهر دلم
چشمت کرونا و من قمم باور کن
(بایگانی مؤلف - ۱۳۹۹).

– پارودی: یا «نقیضه» و «نظیره طنزآمیز» در مفهوم شکستن و وارونه کردن سخن دیگری است. شوخی کردن با اشعار جدی. برای اینکه جنبه مضحکه به آن بدهند و اهداف متعددی از آن بگیرند. نوعی شعر که با بنیان طنز و هزل به تقلید از شعر دیگری، سروده می‌شود و شعر اصلی را مسخره می‌کند (شمیسا، ۱۳۷۶: ۲۳۰). پارودی بر همان وزن و ریخت شعر اصلی سروده می‌شود و به نوعی، تصویری بازگونه از آن شعر در کلام طنز است. گاه نیز با استفاده از مصرع یا بیتی از شاعری، آن را با کاربرد «تضمین» استفاده می‌کنند. نمونه‌های زیر:

چنین گفت فردوسی پاک‌زاد
چو خواهی که هر دو بیابی مُراد^۱
بزن ماسک بر چهره، دستت بشور
سر و کار تو تا نیفتد به گور

(محمدعلی یوسفی - با سخن سعدی. پیامک).

۱. با تشکر از دانشجویان دانشگاه فرهنگیان (پردیس نسیم تهران) و کارشناسی ارشد ایران‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی و بنیاد ایران‌شناسی برای ارسال بخشی از متن‌های فولکلوری.

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۴۹

ناگهان ماسک برانداخته‌ای یعنی چه؟ «مست از خانه برون تاخته‌ای یعنی چه؟»

(سعید بیابانکی - با غزل حافظ. پیامک).

«دوش می‌آمد و رخساره برافروخته بود» بینی‌اش بر اثر ماسک زدن، سوخته بود

(علیرضا قزوه - با شعر حافظ. پیامک).

چون طنز و لطیفه یک گونه از ادب گفتاری (شفاهی) است، نوع و شیوه روایتگری در آن بسیار مهم و نیازمند هنر است. اینکه فرد بتواند، خوب بفهمد و کلمات را با طنین و آهنگ لازم بیان کند، از زبان بدن و زبان گفتاری خویش، همزمان و مکمل همدیگر استفاده کند تا بر شنونده تأثیر بگذارد، نکته اساسی این هنر مردم‌پسند است.

۲-۱-۳. طنز تصویری

علاوه بر گونه‌های گفتاری، مواردی نیز در ریخت تصویری و یا ترکیب عکس، نقاشی و نوشته (خط)، همچنین نمایشنامه‌هایی برای فیلم و تئاتر ارائه می‌شود. اگرچه ممکن است برای اینکه گونه‌هایی همچون فیلم و نمایش را در کار فرهنگ مردم حساب کنیم؛ اختلاف نظر وجود داشته باشد؛ معرفی و شناخت آن لازم است. در نوشتار حاضر، این نمونه‌ها را در همین گروه دسته بندی می‌کنیم.

- **کاریکاتور**^۱: نوع دیگری از طنز است که به دو صورت نوشتاری و تصویری (نقاشی)، ارائه می‌شود. اغلب «کاریکاتور» را با رویکرد نقاشی آن می‌شناسند (ر.ک. آشوری، ۱۳۹۸). شکل تصویری و پر کاربرد این نوع طنز، به صورت گونه‌ای از نقاشی و تصویرسازی مُضحک و خنده‌دار است که به نوعی با شوخی و بزرگ‌نمایی برخی از ویژگی‌های فرد یا افراد خاصی همراه است و آن ویژگی را به صورت اغراق‌آمیز نشان می‌دهد. سوژه‌ها و موضوع‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، سیاسی و نظامی در همه کشورها مورد توجه کاریکاتوریست‌ها هستند. کاریکاتور زبان بدون ترجمه جهانی است و هنرمندان این رشته با برجسته‌سازی نقیضه‌ها و نقیصه‌ها، راه درست و مطلوب را از دیدگاه خویش، نشان می‌دهند و به نوعی، با زبان قلم و نقاشی، به مبارزه با

۵۰. فصلنامه فرهنگ مردم ایران

زشتی‌ها و ناملايمات اجتماعي مي‌پردازند. کاریکاتور هم می‌تواند به صورت بخشی از روزنامه و مجله بیاید و هم می‌تواند مستقل باشد. امروز با استفاده از فضای مجازی این گونه هم در فرهنگ مردم به وفور یافت می‌شود و به راحتی شیوع می‌یابد.

تصاویر ۱ و ۲. کاریکاتورهای اینترنتی

- **کمدی**^۱: نمایشنامه‌هایی است که به طرزی شوخی‌آمیز و سبک به طرح مسائل اجتماعی و اخلاقی بشر می‌پردازند (داد، ۱۳۸۰: ۲۴۴). کار کمدی به دو صورت «فولک» و «رسمی» انجام می‌شود. در حالت فولک^۲ (توده)، افراد با نمایش خیابانی، دوره‌گردی، طناب‌بازی، بازی با حیوانات، لال‌بازی، لباس پوشی مبدل زنانه یا مردانه، نقاب زدن، صورتک دلقک زدن، پوشیدن لباس‌های گشاد و رنگارنگ غیر متعارف (بسیار کوتاه و بسیار گشاد)، نمایش‌های هیجانی از خود نشان می‌دهند. امروز هم نمایش‌های بومی - محلی و یا طنزهای گویشی منطقه‌ای، بخشی از هنر کمدی و خنده‌دار عامه‌پسند است که در درون خود، علاوه بر سرگرمی، مشکلات اجتماعی را هم بیان می‌کنند. لطیفه‌گویی رادیویی و محفلی نیز بخشی از این حرکات طنزپردازانه است. برنامه «صبح جمعه با شما» و یا برنامه‌های محلی «احمد بابادی» و «کل شرگ الله» (کربلایی شکرالله در مرکز خوزستان)، محمدجان (سید نوری موسوی مشهور به ممه‌جو در شبکه افلاک لرستان) و یا عمو نوروز (در شبکه جهان بین - شهرکرد) همگی از این دست‌اند. با ورود ویروس کرونا و کوید ۱۹، این موضوع به طنز عمومی رادیو و تلویزیون و رسانه‌های دیگر راه

1. Comedy

2. Folk

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۵۱

یافت. در حوزه سینما فیلم‌های طنزی با تفاوت‌های معنادار تولید شدند که اغلب موضوع‌های اجتماعی، فرهنگی و گاه اقتصادی و سیاسی را برای خندانان مردم برگزیدند و سبب شادی آنان شدند. یک نوع طنز را که به نام «استندآپ کمدی» می‌شناسند، همچنان در برخی از برنامه‌های تلویزیونی ادامه دارد.

– **کاریکلماتور:** در حوزه نثر طنزآمیز، گونه‌ای جدید و نوعی نثر ادبی – شاعرانه است که در قالب جملات بریده (مُقَطَّع) ارائه می‌شود و در واقع، نوعی نقاشی با کلمات است. پرویز شاپور در این خصوص برجسته‌ترین است. پس از انقلاب نیز حسن حسینی، محمدرضا سنگری، عبدالرضا رضایی‌نیا و عباس‌علی کامرانیان در این زمینه آثاری خلق کرده‌اند. (روزبه، ۱۳۸۴: ۱۲۱)

چند نمونه کوتاه: «اگر حرف مفت می‌خریدند، میلیارد در بودم»؛ «طرف رفته قزوین، سنگ پا بهش دادند»؛ «از دست ماشینم، جوش آوردم»؛ «حرف‌های بودار را در توالی، می‌زنند». برخی افراد حرف‌های «بودارشان» را در «توالی» (بوستان) می‌زنند. یا «مشکل آینه نیست، قیافه را تغییر بده». «به متن پرداز نه به بطن». «به سیل کار ندارم به سیل کار دارم» (قنبری عدیوی، ۱۳۹۸: ۳۸). برای مثال، در خصوص کرونا با همان وزن کلمه‌های مختلفی ساخته شد: کرونا تبدیل شده به مرونا – کرونا نگو بینی ما شده شرونا.

– **پانتومیم** نوعی بازی «شادپانه» را که با نمایش بدنی و مهارت فوق‌العاده حرکتی اجرا می‌شود، پانتومیم یا لال‌بازی، می‌گویند که به کمک «زبان بدن» و بدون کاربرد کلمات، از طریق دیدن، حس طنز و لطیفه را به دیگران انتقال می‌دهند. مانند نمایش «قلقلی» در بازی‌های نمایشی برنامه کودک تلویزیون ایران. در جشن‌ها و تفریح‌های خانوادگی، رقص‌ها، خیمه‌شب‌بازی‌ها، سیاه‌بازی‌ها، سیاه‌کردن‌ها، دست انداختن و سر به سر همدیگر گذاشتن‌ها با خواندن اشعار مختلف شادی‌بخش و گاه کم محتوا و ساده، بخشی از زندگی ماست (ر.ک. احمدی، ۱۳۸۲).

۳-۲. انواع طنز و کارکردهای موضوعی کرونا

در بخش میدانی این پژوهش، ده‌ها نمونه از پیامک‌های نوشتاری، گفتاری، کاریکاتورها و کاریکلماتورهای رایج در باره کرونا، بررسی شده است. تأثیر طنز در

۵۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

جامعه این است که آفرینندگان آن، برای اعتراض به وضع موجود، اصلاح ناپسامانی‌ها و تلنگرزدن به وجدان‌های بیدار و آگاه، با بزرگ نشان دادن کاستی‌ها، در راه، اصلاح مسائل آموزشی، اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی جامعه گام برمی‌دارند.

تأثیر رسانه‌های نوین در انتشار متن‌ها و گسترش برق‌آسای دیدگاه‌های اعتراضی طنزپردازان، اغلب سبب هشدار و هوشمندی طبقات مختلف جامعه بویژه دست‌اندرکاران خواهد شد. بررسی نگارنده از مجموعه متن‌های طنز، هزل، لطیفه و شوخی‌های گردآوری شده، مضامین و درون‌مایه‌های آن نکته‌های مختلفی را نشان می‌دهد که به‌طور خاص و کلی در سه گروه زیر قرار دارند:

۱-۲-۳. هدف: هدف اصلی، خنده، سرگرمی، تفریح و شادی مقطعی با روایت قصه‌گونه‌ای کوتاه و مختصر برای اعتراض به این پدیده شوم و کشنده است. تلویزیون پس کی تبلیغ عید دیدنی نرید رو شروع می‌کنه؟ این فامیلای ما از همین حالا شروع کردن به حمله!

۲-۲-۳. محور و رویکرد: محور اساسی این نوع از سخن و ادبیات شفاهی، نشان دادن خوب و بد، خیر و شر یا درست و نادرست امور فردی، اجتماعی، دولتی و حتی جهانی است.

تا امروز ۴۴۰ میلیارد تومان جریمه منع تردد برای مردم ثبت کردن. این قدر این منبع درآمد برایشون خوبه که حتی بعد کرونا هم طرح ادامه داره. احتمالاً کسی که گفت کرونا با گرما از بین می‌ره همونه که گفت کفش بعد از یه مدتی جا باز می‌کنه و عشق بعد از ازدواج به وجود می‌آد.

۳-۲-۳. نام‌ها: نام‌های خاص (جای‌ها، کسان، جانداران و یا بی‌جانان) محدود و متناسب با جغرافیا و گویش طنز و لطیفه است ولی نام عمومی «کرونا» و گونه‌های آن مانند کرونا، چینی، هندی، دلتا، برزیلی، افریقایی، امیکرون و ... هم شنیده می‌شود. بررسی محور، هدف، نام‌ها و عملکردهای مختلف سیاسی - اجتماعی و یا فرهنگی - اقتصادی این پدیده نشان می‌دهد که موارد و درونمایه‌هایی به شرح زیر در این متن‌ها وجود دارد:

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۵۳

تحقیر: کوچک شمردن فرد یا اشخاص به سبب نوعی ضعف واقعی یا کاذب (هجو) مسئله را معمولی، غیر مهم و یا عادی جلوه دادن: کاش این ماسک زدن همین جوری ادامه پیدا کنه که مردم دماغمو نبینن...

تفضیل یا برتری: روح برتری‌جویی و نمایش ویژگی‌های مثبت خود با نشان دادن عیب و نقص دیگری. در نمونه متن‌ها، فرد یا افرادی به توانایی جسمی و ارادی خود در این خصوص تکیه کرده و عادی یا اغراق‌گونه خود را برتر دانسته‌اند: ایران په کشتی با پرچم کره جنوبی رو توقیف کرده. کرونا و مازوت کم بود. فقط مونده با این شرایط با جومونگ و ارتش چوسان قدیم هم درگیر بشیم.

توهین: گاه توهین به شخص و یا اشخاصی با برجسته کردن ویژگی خاصی از ایشان (بیشتر به هزل گرایش یافته‌اند).

رندی: نشان دادن و برجسته کردن زرنگ بازی و زیرکی خود یا دیگران. خوش به حال اونایی که دوره بلوغشون خورده به ایام کرونا. یا خونه‌ان یا بیرونن ماسک زدن کسی صورتشونو نمی بینه و عکسی هم ازشون ثبت نمی شه!
شباهت: تشبیه کردن فرد به افراد یا حیوانات و یا هر چیز دیگر.

مبالغه: در حوزه ادبیات، اغراق، غلو، مبالغه یا بزرگ‌نمایی ادبی، هنر والایی است که طنزپردازان به آن توجه دارند.

مقایسه: مقایسه فرد یا گروهی با فرد یا گروهی دیگر. با هدف نمایان کردن نقص، کوتاهی و یا ضعفی.

نیش و تلنگر: تذکر و بیدارسازی دیگران با نمایش تضادها و یا هشدار.

۳-۳. انواع لطیفه و طنز از دیدگاه‌های مختلف

تقسیم‌بندی طنز و لطیفه، مانند دیگر گونه‌های فرهنگ مردم (ضرب‌المثل، چیستان، باور و...) از دیدگاه‌های مختلفی امکان‌پذیر است. اگر بخواهیم در یک روش منطقی، این متن‌های فولکلوری را دسته‌بندی کنیم، بی‌گمان، شکل، حالت، پیام، محتوا، لحن، وزن، مخاطب و ... در این تقسیم‌بندی تأثیر دارد. به نظرم این نوع ادبی (مردمی یا رسمی) را می‌توان از نظرگاه‌های مختلف به صورت زیر دسته‌بندی کرد. دسته‌بندی

۵۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

متن های طنز کرونایی بر اساس محتوا، مضمون، کارکرد، هدف و قابلیت های دیگر آن در ادامه ارائه می شود:

۱-۳-۳. از نظرگاه کارکرد

۱-۳-۱-۱. سرگرمی: لطیفه هایی که با بیان آنها، فردی بذله گو و لطیفه سُرّا برای خوش مشربی در کنار دوستان و خانواده، کار سرگرم کردن دیگران را بر دوش می گیرد. مانند:

- دقت کردین از وقتی کرونا اومده دیگه کسی عکس از سرم دستش توی درمانگاه نمی ذاره؟! چی شد؟ شماها که هر شب غش و ضعف می کردین!؟

- مامانم روزی ۲ بار واکسن کرونا رو کشف می کنه می فرسته تو گروه خانوادگی واتساپ، آخرشم می گه لطفاً به دوستان و همسایگان هم بفرستین تا ظرف یک هفته این ویروس منحوس ناپدید شود.

- خانوما اگه شوهرتون مدت زیادیه رو مُخه و حرص می ده، ناهار و شام رو بدون نمک و فلفل درست کنین که فکر کنه بو و مزه رو نمی فهمه و کرونا گرفته!!! تا آموزش های بعدی فعلاً خداحافظفظفظفظفظفظ.

- از وقتی کرونا اومده تو خونه ها علاوه بر جالباسی و جاکفشی و جاکلیدی یه جا دیگه هم اضافه شده به اسم جاماسکی.

- من از الان نگران اینم بعد کرونا چه جوری تو خیابون با خودم حرف بزنم، بخندم و ترانه بخونم بدون اینکه دیوونه به نظر بیام.

- رفتیم خواستگاری پدر عروس پرسید آقا داماد چی داره؟ یه نگاه به خودم کردم یه نگاه به توان مالی ام؛ بعد دو تا سرفه خشک کردم بابام گفت فکر کنم کرونا!

- دانشمندان به نتایج بسیار مهم و جالبی برای درمان کرونا رسیده اند. اما هنوز منو در جریان قرار ندادن! جدیداً خیلی عقده ای شدن!!

- از بیرون اومدم زنگ خونه رو زدم بابام گفت کیه گفتم منم. گفت ما مورد مشکوک به کرونا رو داخل خونه راه نمی دیم!

- کرونای هندی واکسنش بیاد اسمشو میذارن جباراسینکا

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۵۵

شماره ۶۷ زمستان ۱۴۰۰

- الان یک سال از اومدن کرونا می‌گذره ولی هنوز نتونستم به بابام یاد بدم موقع سلام گفتن باید مشتشو بزنه تو مشتت نه تو صورتم
- دوستم زنگ زده می‌گه بریم یه قلیون بکشیم؟ می‌گم نه کرونا اومده نمی‌شه. می‌گه خب اونم بیار. در این حد؛ ز غوغای جهان فارغ!
- استدلال مادرشوهرها در مورد کرونا گرفتن عروسشون اینه: کرونا که هیچ؛ خود خفاشم اینو نمی‌گرفت. اگه بچمو جادو نمی‌کرد این عفریته...
- به خانومه می‌گن شوهرت کرونا گرفته، از ترس سکنه ناقص کرده می‌گه: نکبت، هیچ کاری رو نمی‌تونه کامل انجام بده
- هفته پیش رفتم کلاس شنا ثبت نام کردم. اصلاً حواسم به کرونا نبود. امروز اولین کلاسش مجازی تشکیل شد
- طرف تا دیروز از شیلنگ توی پارک آب می‌خورد، امروز ماسک زده اومده می‌گه سمت من نیاید بدنم حساسه زود کرونا می‌گیرم
- کوید نوزده اومده. بعدیش می‌شه بیستکویت!
- ولی به نظرم اگه در شرکت هواپیمایی ... رو تخته کنن ۷۰ درصد از راه مهار کرونا رو رفتیم!
- حالا سال تا ماه یه سرفه هم نمی‌کردیم ولی تو همین مدت که گفتن یکی از علایم کرونا سرفه است همه چی تو گلومون گیر می‌کنه.
- برای مقابله با کرونا سیر بخورید، تأثیری روی بیماری نداره ها ولی بقیه دیگه نزدیکتون نمی‌شن
- عموم اومد عید دیدنی باهاش دست ندادم به خاطر کرونا، گفت آفرین که این قد رعایت می‌کنی و بعد ماچم کرد!
- بدترین عارضه کرونا نه بویاییه نه بسته شدن رستورانها و بازارها، بدترین عارضه کرونا این بود که دیگه مامان باباها با هم مسافرت نمی‌رن.
- بعد کرونا باید بگیم ماسکتو بزن تا بشناسمت.
- عروس خانوم چند تا ماسک زده پشت قباله‌اش؟

- از بس مردم می‌رن شمال، سازمان بهداشت جهانی می‌خواد منحل بشه. می‌گه
ایرانیا به ما گوش نمی‌دن.
- از بس وسواس گرفتم واسه الکل زدن و دست شستن، یادم می‌ره تو توالت
خودمو بشورم.
- همه شهرها رو قرنطینه کردن به غیر فیروزکوه و دماوند.
- ماه رمضون مهمونی خدا هم تعطیله!
- ۱-۲-۳. سیاسی: لطیفه‌هایی که به نظام‌های حاکم، دولت‌ها، شخصیت‌ها و
چهره‌های سیاسی مربوط می‌شوند. در اغلب موارد چون مردم نمی‌توانند و یا
نمی‌خواهند به حاکمان و صاحبان قدرت به صورت مستقیم سخنی بگویند، قالب طنز
سیاسی را انتخاب می‌کنند. مانند:
- من تو انتخابات بعدی به کرونا رأی می‌دم؛ ترافیک رو کم کرد، آلودگی هوا رو
کاهش داد، بهداشت عمومی جامعه رو بالا برد، مردم فیلم‌های فاخر می‌بینن، کتاب
می‌خونن. الکل هم که نگم براتون...
- دیدن با پیک چهارم کرونا هم از بین نرفتیم، وارد فاز قطع برق شدن!
- کرونا فکر کنم آدرس بعضی مسئولان رو نداره!
- تو اروپا دغدغه مسئولین این شده که چطوری مسابقات یوروویژن رو تو کرونا
برگزار کنن. بعد ما اینجا باید یه جوری برنامه‌ریزی کنیم به قطعی برق نخوریم!!
- از کجا بفهمیم چه نوع کرونایی گرفتیم؟؟ اگر یهو به تندی علاقه پیدا کردی!
دست و گردنت موقع حرف زدن تکون خورد! درخت دیدی و خواستی دورش
بگردی! کرونا هندی گرفتی! اگر خیلی دلت توپ خواست و جشن و فستیوال! کرونا
برزیلی گرفتی! اگر دوست داشتی همه وسایل خونه رو بیاری وسط و آتیش بزنی و
دورش برقصی یا بچرخنی! کرونا افریقایی گرفتی! اگر هم احساس بدبختی و افسردگی
و چرا زنده‌ام! یا واسه چی هر چی قناعت می‌کنم باز دخلم با خرجم جور نمی‌آد!
داشتی و همش هم دنبال مرغ و تخم مرغ بودی کرونای وطنی گرفتی!
- یه جوری می‌گن کرونا تموم شه چی کار می‌کنید؟ انگار مثلا کرونا تموم شه چه
اتفاقی می‌افته، هیچی بدون ماسک به بدبختی‌هامون ادامه می‌دیم!!

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۵۷

- چینیا کم با کرونا مردم دنیا رو بدبخت کردن الان می‌خوان با یه موشک کنترل نشده پدر بقیه مردمی رو که زنده موندن دربیان!
- کرونا شده مثل بسته معیشتی. دولت می‌گه: همه گرفتند. از هر کی می‌پرسیم، می‌گه نگرفتیم!
- کاری که مسئولان نتونستن تو ۴۰ سال انجام بدن کرونا راحت انجام داد: کنترل ترافیک، کنترل جاده‌ها، آموزش از راه دور، بهداشت فردی.
- فکر کنم کنکور حذف بشه. وزارت علوم نتونست، دمت گرم کرونا.
- کرونا خودش فهمید باید از کدوم شهر شروع کنه!
- روح بروسلی شاد که فهمیده بود و این چینی‌ها رو حسابی کتک می‌زد.
- راننده تاکسی گفت کرونا رو امریکایا پخش کردن تا چین و ایران رو نابود کنن. گفتم خودشونم که دارن کشته می‌دن. گفت حالا حالا مونده تا بفهمی سیاست چیه عامو!!!
- هر وقت روس‌ها انرژی اتمی بوشهر رو درست کردن، واکسن هم درست می‌کنن به ما می‌دن.
- ایران واکسن‌های اهدایی رو به لبنان و یمن و ... می‌فرسته. اندوه لبنان کشت ما را.
- ای بخشکی شانس، نماینده نشدیم که کیت کرونا هم به ما بدن!
- مسئولان اگر گفتند کرونا گرفتن قبول نمی‌کنیم. فقط گواهی فوت قبوله!
- شماره ۱۹۰ را گذاشتند برای اونایی که از دستشون سیر شدیم!
- ۳-۱-۳. اجتماعی:** لطیفه‌هایی که مسائل اجتماعی، خانوادگی، قومی، نژادی، طبقاتی و مسائل مربوط به زیست را در کل مطرح کند. مانند:
- از اونایی که می‌گفت به خاطرت با کُل دنیا می‌جنگم چه خبر؟ هنوز داره می‌جنگه یا کشته شد؟ نکنه کرونا گرفته نتونسته بجنگه!!
- آخه اون کسی که می‌گه: چهار هفته تو خونه بشینید و بیرون نیاید، زن و شوهرای ایرانی رو نشناخته؟
- داداش من پنج روز پیش واکسن زد. متأسفانه فراموش کرد موقع واکسن زدن از خودش عکس بگیره. دوستان می‌خوام بدونم واکسن اثر می‌کنه روش؟

- ورودی‌های بعد از کرونا هیچی از دانشگاه نمی‌دونن: پیچوندن کلاسا، اذیت کردن بچه‌ها تو خوابگاه، خوابیدن سر کلاسای عمومی، بیرون رفتنای اکیبی، مسخره بازی‌های سرکلاس، رونمایی از روش‌های نوین مخ‌زنی؛ یه کار حوصله‌سر برم بود که بعضیا انجام می‌دادن و اسمش درس خوندن بود که اونم مهم نبود. با تقلب حل می‌شد!!!

- کرونا یه خوبی داره. دیگه زخم آرایش نمی‌کنه. می‌گه ماسک می‌زنم، پیدا نیست.

- چقد هوا سه نفره‌س! من، کرونا، عزرائیل.

- دیشب تو پمپ بنزین دعوا شد سر صف، یکی قفل فرمون درآورد. اون یکی گفت مرتیکه از کرونا فرار کردم که تو دعوا بمیرم؟؟! قفلو بنداز فقط فحش بدیم!..

- این کرونا یکم دیگه ادامه پیدا کنه؛ حتی اون خاطرات شمال که محال بود یادمون بره هم یادمون میره!!!

- دختره یه جوروی نوشته به نظرتون فلان فیلم رو ببینم و قتم تلف نشده؟ حالا هر کی ندونه فک می‌کنه اون وقتایی که فیلم نمی‌بینه رو داره روی پروژه کشف واکسن کرونا کار می‌کنه!!!! والا!!!

- یعنی وجدانن از روزی که کرونا وارد ایران شده، یه جاهاییم درد می‌گیره که کرونا بدبخت می‌گه: به قرآن اگه کار من باشه.

- دیدین کرونا چقدر طول کشید؟ همه خسته و کلافن می‌گن کاش زودتر تموم شه این شرایط. خواستم بگم این تازه شد یه سال! یادتون باشه دفعه بعدی که خواستین بگین سربازی که چیزی نیست حالا ۲ سال می‌ری سریع تموم می‌شه یکم قبلش فکر کنین!

- حالا هم که بزرگ شدیم و پیک نوروزی نداریم، پیک کرونا ولمون نمی‌کنه.

- اگر نشانه‌های زیر در شما وجود دارد: (۱) سردرد؛ (۲) بدن درد؛ (۳) ضعف در بینایی؛ (۴) سختی تنفس؛ (۵) درجه حرارت بالا؛ (۶) گیجی؛ (۷) اختلال در خواب؛ (۸) در شوک فرو رفتن؛ (۹) عصبانیت و مشکل در ارتباط برقرار کردن؛ (۱۰) گیجی. اینها علائم کرونا نیستند؛ اینها علائم زندگی مشترکه!

- شمام مٹ من هر روز صبح با علائم کرونا بیدار می‌شین و نهایتاً با یه چایی حل می‌شه؟

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۵۹

- سازمان غذا و دارو گفته یه شربتی که از تریاک برای ساختش استفاده می‌شه، بعضی از علائم کرونا رو کنترل می‌کنه. اون بنده خدا اولش گفت معتادا نمی‌گیرن اینا آخرش فهمیدن!

- یه دختر نوشته بود کرونا گرفتم، پنج هزار نفر لایک کردن دو هزار پزشک کامنت دادن که فلان کارو بکن، فلان چیزو بخور. اون وقت من نوشتم کرونا گرفتم هیچ کس لایک نکرد یه نفر کامنت داد قرمه‌سبزی بخور. گفتم برا درمان کرونا خوبه؟ گفت نه دم آخری غذای خوب بخور!

- زنگ زدم نظافتچی برا خونه‌تکونی عید و نظافت. گفتم: کار می‌کنید؟ گفت: آره، ولی با توجه به شرایط کرونا به صورت آنلاین و مجازی! گفتم: یعنی چطور؟ گفت: من می‌گم، شما انجام می‌دید!!!

- همش متعجب بودم چطور کرونا گرفتم درحالی که این‌قدر خودمونو قرنطینه کردیم و رعایت می‌کنیم. تا اینکه عصر رفتیم قدم زدیم...یه سری خرید کردیم برگشتیم تو آسانسور دکمه طبقه دوم رو با کارت بانکی زد. اومدیم در خونه، کارت بانکی رو گذاشت تو دهنش کلیدش رو از جیبش درآورد، دروباز کرد.

- مراحل زندگی من و ترس از اشخاص: ۲ سالگی: عباس آقا، ۴ سالگی: عمو بیا آمپول بزن، ۶ سالگی: نمکی، ۱۰ سالگی: بچه‌دزد، ۱۵ سالگی: تاریکی، ۱۷ سالگی: جن، ۳۰ سالگی کرونا، ۳۵ سالگی: تموم شدن حجم اینترنت ...

- تنها افرادی که از ویروس کرونا تشکر و قدردانی کردند، آقایون هستند. چون هر وقت میان خونه؛ خانوما تو خونه‌اند. بوی غذا می‌آد، خونه مرتب و تمیزه، سوییچ ماشین دست خودشونه، کارت عابربانک تو جیب خودشونه، تنهایی همه جا می‌رن و برمی‌گردن. کسی از شون پول نمی‌خواد! خانوم دیگه مهمون دعوت نمی‌کنه، دیگه قرار نیست مهمونی برن و هزار تا خوشحالی دیگه!

- برنامه سفری که تو تابستون چیدم طوریه که اگر واکسن نزنم، حتماً یک گونه جدید از کرونا تو بدنم تولید و به جهان عرضه خواهد شد.

- یادش بخیر؛ پارسال این موقع داشتیم نفسمونو ۲۰ ثانیه نگه می‌داشتیم که به همه ثابت کنیم کرونا نداریم!

❖ ۶۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

- ما همون مادرشوهرای آینده‌ایم که عروسامون می‌گن این مال عهدیه که سیل و زلزله، گرونی و تحریم و حتی کرونا نکشتش! ما چطور از عهده‌اش بریباییم؟
- خانوما متخصص غرونا هستن. فقط هم شوهرها رو می‌کشن!
- خیر نبینی کرونا. قبلاً هر کی عطسه می‌کرد می‌گفتن عافیت باشه. الان می‌گن برو کرونا بهمون ندی!
- الهی خیر نبینی خفاش. کرونا را دادی بهمون!
- در ایام کرونا از بس تلویزیون فیلم کره‌ای گذاشت، تمام بچه‌هامون چشم بادومی شدن.
- باز هم به کرونا که الکل را آزاد کرد.
- از بس که موج‌های کرونا زیاد شدن، داریم به موج مکزیکی می‌رسیم.
- عید امسال به جای حاجی فیروز، حاجی کرونا داریم.
- ۱-۳-۳. **فرهنگی**: آن دسته از لطیفه‌ها که به مسائل فرهنگی و آموزشی جامعه، مانند ادب، اخلاق، روابط انسانی و باید و نبایدهای عمومی، قانون و مقررات کرونا (بهداشت)، آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها و ... مربوط می‌شوند. مانند:
- ما هی زنجیره کرونا رو قطع می‌کنیم؛ این وسط بعضیا شدن عمو زنجیرباف!
- ولی کرونا هر چی نداشت واسه یه عده این فایده رو داشت که به لطف تقلب و پول دادن و گروهی حل کردن و... نمره‌هایی گرفتن که آخرین بار تو هدیه‌های آسمانی سوم دبستان کارنامشون به خودش دیده بود
- گاهی به نخستین امتحان حضوری پس از کرونا می‌اندیشم و می‌گیریم. سخت می‌گیریم.
- با این همه گرونی چطور صورتمونو با سیلی سرخ کنیم؟ آخه گفتن دست به صورتتون نزنین!
- این یه سال و نیم ثابت کرد انقدی که معلما و استادان دنبال پیچوندن، دانش‌آموزا و دانشجوها نیستن.
- دوستم استوری گذاشته: «بچه‌ها الان تو جاده شمالیم، چرا انقدر شلوغه؟ چرا مردم یه ذره رعایت نمی‌کنن؟ بابا بشینین تو خونه تون تو این کرونا». حالا اگه بهش

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۶۱

بگی عزیزم تو خودت هم الان جزء همونایی، استوری بعدیش اینه که: «زندگی به من آموخت همیشه منتظر حمله کسی باشم که بهش خوبی کردم».

- بعضیا هم جوری کرونا رو شوخی می‌گیرن که انگار تا نگیرن اروم نمی‌گیگیرن!!

- ما بازماندگان سال ۱۳۹۸ هستیم. عیدتان مبارک!

- خوبی کرونا این بود که به افرادی مثل من دیگه نمی‌گن تبیل بی‌عار!!! می‌گن شهروند بافرهنگ مسئولیت‌پذیر.

- برنامه فردا چیه؟ کرونا، سیل، زلزله!

- از بس دستامو شستم خط‌های ۱۸ و ۸۱ اونا پاک شدن. خیر نبینی کرونا!

- الهی خیر نبینی کرونا، همه زن‌ها از بس آرایشگاه نرفتن، مثل لولو شدن.

- فکر کنم با این تعطیلی‌ها که دولت اعلام می‌کنه جمعیت کشور سال آینده دو برابر بشه.

۱-۵-۳-۳. مالی (اقتصادی): لطیفه‌های اقتصادی به آن دسته از متن‌هایی گفته

می‌شود که باورهای مالی و پولی مردم مانند فقر، ثروت، بخشندگی، خساست، داشتن و نخوردن و غیره را به چالش می‌کشد.

- مهمون خواست بیاد خونمون. مامانم دو تا سرفه کرد، گفت: ببخشید کرونا گرفتیم

ولی شما تشریف بیارین!

- طرف رفت ماسک بخره. گفتند سه لایه ۱۵۰۰ تومن. گفت حالا یه لایه بده ۵۰۰

تومن!

- مامانم ماسکا رو می‌شوره. می‌گه چیفس. دو سه بار استفاده کنین.

- روزایی که من خونم. داداشم ماسک منو می‌گیره. باهش می‌ره سرکار.

- یه شغل جدید هم پیدا شد؛ جعل کارت واکسن کرونا! والا قبلاً فقط پایان خدمت

و گواهینامه این جوری بود!

- مجردها هر کس قصد ازدواج داره، به خاطر کرونا بهترین موقع الانه. نه شامی، نه

ناهار، نه تالاری، نه کارت عروسی، نه فیلمبرداری، نه بازار و خریدی، نه آرایشگاهی،

خلاصه هیچی نمی‌خواد. انگار زنت قهر کرده رفته خونه باباش می‌ری می‌آریش مبارکه

ان شا الله...

۶۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

- رفتم فلافل سلف سرویس نونمو که پر کردم به شوخی به طرف گفتم فلافلتون بهداشتیه؟ کرونا بگیرم یه وقت؟
- گفت این جووری که تو چیدی کرونا جاش نمی شه
- توجه: در روزهای گرم تابستان از روشن کردن کولر به علت وجود ویروس کرونا در هوا و پخش شدن آن در منزل جدا خودداری کنید (دسیسه جمعی از پدران برای خاموش نگه داشتن کولر).
- بیل گیتس مخالف به اشتراک گذاشتن فرمول واکسن کرونا با کشورهای فقیر بود. زنش که طلاق گرفت ۱/۸ میلیارد از ثروتش رفت. و از لیست ثروتمندان جهان حذف شد. مالکیت معنوی واکسن کرونا هم داره تعلیق می شه.... خلاصه آه فقیر می گیره بدم می گیره.
- صبح از راننده تاکسی پرسیدم: نظرت در مورد آمار کرونا تو ایران چیه؟ گفت: با ۱۰۰۰ تومن کرایه فقط نظرمو در مورد ترافیک بهت می گم؛ تحلیل آمار کرونا واسه مسافرای در بسته!!!
- می گن کرونا برزلی هم اومده. فکر کنم همون کرونا قبلیه س، ولی یخ زده س و با قیمت کمتر میدان واسه تنظیم بازار.
- کره شمالی گفته کرونا نداریم ولی بهمون واکسن بدین؛ یاد جمله معروف «من که قهرم ولی این غذا واسه هرکیه کمه» افتادم
- از وقتی شنیدم قراره صد میلیون دلار به کاشف واکسن کرونا جایزه بدن، منم تو خونمون دارم آزمایش می کنم. فعلا وایتکس رو با ژلوفن قاطی کردم تا ببینم خدا چی می خواد!
- جنس چینی کلاً بنجله. مٹ همین کرونا.
- فقط کرونا جنس جهش یافته چینی. بقیه جنساشون بنجلن.

۲-۳-۳. از نظرگاه ادبی

لطیفه‌هایی که در آنها لطافت ادیبانه و آرایه‌های لفظی یا معنایی ادبیات ایرانی به چشم می‌خورد؛ مانند: زخم کرونا بگیره بهتره تا غرونا. در این متن هم‌آوایی کرونا و غرونا از لطافت‌های ادبی و نوعی جناس است.

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۶۳

۳-۳-۳. از نظرگاه جغرافیایی

لطیفه‌هایی که به سبب عناصر، شخصیت‌ها و اجزایشان، در محیط جغرافیایی خاصی معنا دارند. برای مثال، لطیفه‌هایی که باید با اسم یک شهر، زبان و یا گویش جغرافیایی آن گفته شوند، وگرنه زیبایی و شیرینی خود را از دست می‌دهند.

کرونا خرده قسم، قسم پاکي نی کشم گپ و کوچیر ز ایل راکي
koronâ xarde qasom qasome pâki-nikošom gapokočir ze ?eile râki

(کرونا قسم صادقانه‌ای خورده است - بزرگ و کوچک از ایل راکي را نمی‌کشم)
راکي یکی از طوایف نامدار و شجاع بختیاری است. این بیت به زبان بختیاری، نمونه‌ای از متن‌های ساخته شده لرزبانان است که در گروه‌های بختیاری نشر یافته است. از این دست می‌توان برای گویش‌های و زبان‌های بومی - محلی اقوام ایرانی بسیار یافت.

۳-۳-۴. از نظرگاه ساختاری و ریختی

لطیفه‌ها از نظر ساختار ادبی، منظوم، مثنوی و یا مختلط‌اند. بیشتر متن‌های طنز کرونایی نثر هستند.

۳-۳-۵. از نظرگاه عناصر

در هر روایت طنز یا لطیفه (نظم یا نثر)، عناصری چون: گوینده، شنونده، پیام، رسانه و ابزار، بازخورد، زمینه، هدف، لحن، موضوع، مضمون و شخصیت، وجود دارند که استفاده درست و بجا از آنها، سبب اثربخشی متن (Text در Context) خواهد شد.
می‌ترسم آخرش که داستان کرونا ختم به خیر می‌شه و هممون می‌ریزیم تو خیابونا و در حال شادی هستیم، مثل آخر فیلما، یه کرونا از پشت شیشه عقب یه پیکان، به دوربین چشمک بزنه!

۶۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

۳-۳-۶. از نظرگاه کمیت

لطیفه در ذات خود باید کوتاه و رسا باشد اما همین متن‌های گفتاری و نوشتاری را می‌توان به سه گروه، کوتاه، بلند و متوسط تقسیم کرد. طبیعی است که نمی‌توان خط‌کش دقیقی برای این کار گذاشت ولی به تناسب واژگان و رسایی مضمون می‌توان آنها را دسته‌بندی کرد.

بلند: تو کل دنیا ۵ تا واکسن تولید شده، امریکا ۲ تا، انگلیس یکی، روسیه یکی، چین هم یکی. تو ایران: واکسن برکت، واکسن رازی، واکسن پاستور، واکسن فخرا، واکسن ننه زهرا، واکسن عمه کبرا، و ... خلاصه تعداد افراد واکسینه شده توسط وزارت بهداشت: ۰ نفر.

متوسط: بیشترین قربانیان کرونا اهل ورزش بودند. تنها قشری که قربانی ندادند، اهل منقل بودند. آیا وقت آن نرسیده که ایمان بیاورید؟؟؟

کوتاه: کسانی که پارسال روغن بنفشه استفاده کرده‌اند؛ حتما برای تعویض روغن اقدام کنند.

۳-۳-۷. از نظرگاه کیفیت

به نظرم در بحث لطیفه، شوخی و جوک، کیفیت یک مقوله نرم‌افزاری و یا گاه ذوقی است. چون عده‌ای به کوچک‌ترین مسئله خنده‌دار واکنش نشان می‌دهند و برخی دیگر به راحتی نمی‌خندند. کیفیت در این حوزه، یعنی رساندن مفهوم و تیر را به هدف نشان دادن. ممکن است کسی استاد لطیفه‌گویی در یک بخش خاص باشد ولی نتواند در حوزه‌های دیگر با همان حرارت و جدیت سخنی بیان کند. از سوی دیگر، ذوق و قریحه شنوندگان نیز تعیین‌کننده است.

میزان واکنش نشان دادن به جوک‌های کرونایی به عوامل مختلفی ربط دارد؛ از جمله حس و حال افراد، مکان، زمان، شرایط، روحیه شنونده/شنوندگان، زبان و لهجه گوینده، کمیت و کیفیت متن فولکلوری و موارد دیگر. برای مثال، این لطیفه‌ها را با هم بخوانیم:

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۶۵

کاش وقتی کرونا تموم شد، کسی روبوسی کردن رو یادش نیاد! پسر اوایل کرونا مردم خُل شده بودن؛ یارو پولاشو شبا می‌نذاخت تو قابلمه می‌جوشوند، خشک می‌کرد و فردا می‌داشت تو جیش! از کرونا دو سال نگذشته؛ حالا هی بگید: سربازیه دیگه دو ساله می‌ری تموم می‌شه.

۳-۳-۸. از نظرگاه روش

نحوه و روش گفتن متن لطیفه یا طنز می‌تواند ساده، پیچیده، دو زبانه، محلی، گفتاری، نوشتاری، تصویری، با استفاده از زبان بدن و تغییر لحن، تغییر زبان، و... باشد. جوک گفتن تخصص و مهارت ویژه می‌خواهد. گاهی بهترین جوک را کسی که از فن لطیفه‌گویی و سخنوری آگاه نیست، به بدترین شکل تعریف می‌کند. کرونا که تموم شد باید با ۵۳ تا از رفیقام تو به اتاق ۱۲ متری جمع بشیم و هی عطسه و سرفه کنیم!

۳-۳-۹. از نظرگاه ویژگی‌ها

منظور از دسته‌بندی یادشده، این است که خیلی آدم را بخنداند، کم بخنداند، اصلاً بی‌مزه و بی‌اثر باشد و ... یا دیریاب یا زودفهم، ماندگار یا چند بار مصرف و یا یک بار مصرف و فراموش‌شدنی باشد. کرونا واسه هرکی بد بود واسه ما زشتا خوب بود. من با ماسک رفتم خواستگاری. هفته بعد هم عقده. خدا کنه تا بچه دار می‌شم واکسنش نیاد.

۳-۳-۱۰. از نظرگاه تاریخی

لطیفه‌ها و طنزها در دوره‌های تاریخی مختلف بیان می‌شوند. گاهی متناسب با موضوع، لطیفه‌ای قدیمی به دل می‌نشیند و گاهی هر چقدر موضوع آن به زمان گوینده و شنونده نزدیک‌تر باشد، بهتر است. به همت کنید امسال مدل مو و ریش میرزا کوچک خان جنگلی رو مد کنید. از ترس کرونا سلمونی هم نمی‌تونیم بریم!

۶۶ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

۱۱-۳-۳. از نظرگاه دینی و مذهبی

برخی از لطیفه‌ها به حریم‌های مذهبی اسلام، اصول و فروع دینی، امور قرآن و احکام و فِرَق و مذاهب دینی (ادیان توحیدی)، امور پیامبران و بهشت و جهنم مربوط می‌شوند.

کرونا تموم بشه یه جوری فساد می‌کنیم که خدا عذاب الهی بفرسته. مطمئنم که کرونا کافره. چون مسجدها را تعطیل کرده، نماز جمعه را تعطیل کرده، الکل را آزاد کرده و ...

۱۲-۳-۳. از نظرگاه فردی و گروهی

گاه شخصیت حکایت‌های طنز، فرد خاصی است و گاه چهره‌ای ناشناخته و گمنام ولی از اهالی یک منطقه، شهر یا کشور معلوم. مانند بهلول، ملانصرالدین، آشیرعلی، کل شرگ الله، نمکی، و... این افراد ممکن است همین حالا هم از زبانشان برای کرونا جوک ساخته شود.

۱۳-۳-۳. از نظرگاه ساخت و پیدایش

برخی از لطیفه‌ها و طنزها پس از رخداد یا واقعه‌ای خاص ساخته می‌شوند. برای مثال، در فضای مجازی لطیفه‌های مختلفی ساخته شده که در اینستاگرام و واتساپ و ... دست به دست مایه خنده و مزاح می‌شوند. پس از هر اتفاق سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و یا فرهنگی در کشور، پخش مجموعه تلویزیونی، بازی فوتبال، گران شدن یا کمبود مواد غذایی، بحث بنزین و امور اقتصادی، لطیفه‌ها و طنزهای نیش‌دار سیاسی و اجتماعی گوناگونی تولید می‌شود که تحلیل و مردم‌شناسی آن مهم و ضروری است. در بحث کرونا نیز مسائلی چون پیدایش کرونا از شهر ووهان چین، قم در ایران، الکل، استفاده از ماسک، سویه‌های متنوع آن، رقص پرستاران، امتحانات مجازی، کلاس‌های مجازی و یا حضوری، سوتی‌های مختلف، انواع واکسن‌های برکت، آسترازنکا، سینوفارم، فایزر، کوواکسین بهارات، اسپوتنیک وی و ... منشاء جوک‌ها و لطیفه‌های طنزآمیز روز شد.

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۶۷

برای مثال، استفاده بیش از حد از الکل و مواد ضد عفونی کننده، پیدایش لطیفه‌هایی را در پی داشت.

وزارت بهداشت: مثبت شدن تست گروه کثیری از رانندگان بین جاده‌ای به سبب استفاده از الکل روی پوست دست و صورت خود.

۱۴-۳-۳. از نظر گاه هدف

هر کاری را باید به هدف و آرمان اصلی گویندگان و تولیدکنندگان، شناخت. اهداف لطیف، طنزها، هجوها و ... نیز به دو گروه هدف‌های اصلی و فرعی تقسیم می‌شوند. هدف اصلی و نهایی یک مورد بیش نیست و اهداف فرعی هم بسیار یا متعددند.

یکی از بنیان‌های اصلی لطیفه‌های کرونایی، ناهماهنگی مسئولان است. در این لطیفه، به اختلاف نظر ایشان توجه کنید:

فکر کن یه خارجی ازت بپرسه کدوم سازمان دولتی تون در دوران کرونا غرور آفرین کار کرده؟ جواب بدی: بهشت زهرا.

وزیر بهداشت: در خانه بمانید. مسئول ستاد کرونا: تجمع نکنید. صداوسیما: به سفر نروید. رئیس جمهور وقت: سفر کنید. معاون وزیر بهداشت: ۵-۶ بار در روز دستان خود را بشویید. سازمان آب: در مصرف آب، صرفه جویی کنید.

۱۵-۳-۳. از نظر گاهِ لطیفه‌های مثل دار

متن‌های کوتاهی که ضمن بیان تضاد از متن مثل هم استفاده کنند. عموم این متن‌ها، رفتارهایی چون: عادت‌های اجتماعی، وارونه‌پنداری و رفتارهای احمقانه، بدشانسی، زرنگ‌بازی، اشتباه‌کاری، ندانم‌کاری، گرفتاری‌ها و شکست‌های مختلف را نشان می‌دهند. کرونا اول رفته قم زیارت، بعد رفته گیلان سیاحت، بعد رفته تهران تجارت حالا هم خبر مرگش اومده شیراز استراحت. (یاد آور ویژگی‌های هر منطقه که بین مردم مثل مشهورست). کره شمالی گفته کرونا نداریم ولی بهمون واکسن بدین. یاد این مثل افتادم: «من که قهرم ولی این غذا واسه هرکیه کمه!»

۶۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

۱۶-۳-۳. از نظرگاه ریشه‌ها

گاهی لطیفه‌ها مبتنی بر رخدادها و اتفاق‌های تاریخی، مدنی، اقتصادی، خرافه‌ها و امور تقابلی یا حتی اعتراض‌های سیاسی به وضعیت حکومتی هستند. گاه نیز مسائل تاریخی، تقدّم و تأخّر حوادث و امور، سبب مرگ یا زایش لطیفه‌ها می‌شود. برای مثال، نوع دست دادن در شرایط کرونا، دستمایه طنزپردازان نمایشی و تصویری است. مانند: آقا اینا که جای دست دادن، مشت می‌آرن، قبلش یه ندایی بدن که ما با کف دست نریم، سنگ کاغذ قیچی بشه!!!

آخرش کرونا می‌آد میزنه رو شونمون می‌گه من دارم از ایران می‌رم ولی خداییش این زندگی نیست که شما می‌کنید!
این متن سیاسی با ریشه‌های اقتصادی بیان شد.

۱۷-۳-۳. از نظرگاه درونمایه و محتواها

لطیفه‌ها را برای امور زندگی و اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی یا سیاسی - نظامی و ... می‌سازند. پس می‌توان گفت که اهمّ محتوای لطیفه‌ها از این قرار است:
مسائل اجتماعی، اخلاقی، دینی و مذهبی، ملی و وطنی، پزشکی، آموزشی، سیاسی، قومی، نژادی، حقوقی، تاریخی، جغرافیایی، غریزه جنسی و ... هر کدام از این امور، خود به زیرشاخه‌های دیگری تقسیم می‌شوند. برای مثال، محتواهای اقتصادی به موضوعاتی مانند بخشندگی و خساست، قرض و طلبکاری، خوش‌حسابی، شریک شدن، بدحسابی، زرنگ‌بازی و حماقت، امانتداری، خیانت در امانت و ... مربوط‌اند و امور جغرافیایی به روابط و یا اختلافات شهرهای همسایه و همجوار، اخلاق مردم، رفتارهای اجتماعی، مذهبی و یا اقتصادی آنان اشاره دارند؛ برای مثال، اگر متن: «کرونا به زلزله می‌گه تو بیارشون بیرون، من می‌گیرمشون و می‌دم سیل ببرمشون» را بررسی کنیم، علاوه بر وقوع حوادث طبیعی گسترده در ایران، مانند سیل و زلزله، به شیوع بیماری کرونا و مرگ و میرهای ناشی از این حوادث اشاره دارد. همان چیزی که به همه‌گیری بلاها در ایران مشهور است.

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۶۹

وقتی کل زندگی می‌شه یه ویروس: ۵ دقیقه یه بار دستمو می‌شورم. می‌دونم باید ماسک بزنم. می‌دونم باید به حرف v.behdasht گوش کنم. می‌دونم نباید جاهای شلوغ برم. ولی من دلم پر می‌زنه یه بار دیگه دستمو تو دماغم بکنم! کرونا قطعاً از آمریکا اومده، چون راهپیمایی‌های ۲۲ بهمن و نماز جمعه و کارهای دیگه آخوندا رو تعطیل کرده.

۱۸-۳-۳. از نظرگاه شخصیت‌ها

همه چهره‌ها و شخصیت‌های لطیفه‌ها، انسان نیستند، گاه از زبان حیوانات هم قصه و داستانی داریم. اغلب حیواناتی چون خرس، مار، سگ، گرگ، فیل، شیر، شتر، گاو، الاغ و یا زنبور، مورچه، پروانه و گنجشک در لطیفه‌ها با ویژگی‌های انسان‌وارگی یا آرایه تشخیص حضور دارند. گاهی نیز به صورت استعاری از نام حیوانات برای افرادی خاص استفاده می‌شود.

ظاهراً واکسن کرونا برا کسایی که تزریق یا پروتز دارن، حساسیت می‌ده. پس عملاً پلنگا حذف شدن و ما الماس‌های نچرال بهمون می‌رسه (پلنگ: استعاره برای دختران با مدل رنگ موی زرد و بلوند و پوشش‌های خاص یا غیر متعارف).

می‌گم زنبورا که ماسک می‌زنن چطوری شیره گل‌ها رو می‌مکن؟!
می‌گم حالا که سفرا رو لغو کردن، هاچ زنبور عسل چطوری مامانشو پیدا کنه؟

۱۹-۳-۳. از نظرگاه لحن

لطیفه‌ها را اغلب محاوره‌ای یا رسمی تعریف می‌کنند اما لحن عامیانه برای شنیدن و ادای آنها، زیباتر است. لطیفه‌هایی که با لحن عامیانه گفته می‌شوند، نثر و زبان محاوره‌ای دارند. طبیعی است که شکل روایی لطیفه با نوشتارش، متفاوت است. استفاده از گویش و زبان‌های محلی، نکته اصلی گفتن یا حتی نوشتن متن لطیفه‌هاست. لطیفه‌ای به لهجه آبادانی: کا ببین دمت گرم. واکسن کرونا رو بزئم تا یه سال با زبونم از عابر بانک پول می‌گیرم.

۷۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

۲۰-۳-۳. از نظرگاه محل تولید

مراکز آموزشی، کارگاه‌ها، محل‌های عمومی، و کوچه و بازار، مکانی برای تولید، تراش خوردگی و بازنشر متن‌های فولکلوری محسوب می‌شوند. بین مردم نوعی از واژگان رمزی یا اصطلاح خودمانی^۱ وجود دارد که زبان پنهان یا مخفی طبقات مختلف جامعه است. اصطلاح «زبان مخفی» (آرگو)، زبان پنهان و یا رمزی مردم بین طبقه و قشر خاصی است که نوعی از زبان فرهنگ عامه یا ادب شفاهی است و افراد خاص (سارقان، جوانان و اهل منقل، کارگران، همبازان، مهاجران، نظامیان، زرگران و ...) از آن استفاده می‌کنند. زبان مخفی را با استفاده از کنایه، استعاره، مجاز، تشبیه و یا صورت‌های ادبی دیگر مانند ایهام و ... به کار می‌برند تا دیگران متوجه منظورشان نشوند. این واژگان در مکان‌های گوناگونی چون: (۱) مراکز آموزشی (مدارس و دانشگاه‌ها)؛ (۲) سربازخانه (پادگان، پاسگاه، کلانتری و پایگاه)؛ (۳) سراهای دانشجویی^۲؛ (۴) بازار (اعم از بازارهای سنتی و یا پاساژهای و مجتمع‌های تجاری امروزی)؛ (۵) زندان و بازداشتگاه؛ (۶) ادارات و مؤسسه‌های دولتی؛ (۷) فضاهای مجازی و اینترنتی ساخته و پخش می‌شوند.

به نظر می‌رسد که این نوع لطیفه‌های کرونایی، محصول مراکز عمومی و اجتماعی در سراهای عمومی هستند:

آمار کرونا رویه جوری دارن می‌آرن پایین که ممکنه ۲۲ بهمن یه سری رو هم زنده کنن!

۱. برگرفته از کتاب دکتر محمود اکرامی با همین نام (اکرامی، ۱۳۸۴).

۲. این اصطلاح را نگارنده به جای واژه «خوابگاه» در دانشگاه‌ها پیشنهاد داد. به نظر می‌آید که واژه «خوابگاه» بار منفی تنبلی و خواب را دربردارد در حالی که «سرای دانشجویی» مفهوم خانه و محل زیست را دارد که شامل زندگی عمومی با اقوام و طبقات مختلف اجتماعی، کار علمی و پژوهشی و مکانی برای همزیستی با سایر اشخاص با رویکرد تربیتی و آموزشی است. این کلمه را می‌توان در جایگاه‌های دیگر مانند: سرای پزشکان، سرای دانش‌آموزان، سرای بانوان و ... نیز به کار برد. این واژه را در دوران مسئولیت در وزارت علوم و تحقیقات و فناوری پیش‌نهاد دادم که خوشبختانه با استقبال مواجه و باعث اصلاح و تغییر کاربردی واژه در سراسر کشور شد.

۴. جمع‌بندی

نگارنده متن‌های نوشتاری و شنیداری، عکس، کاریکاتور و ... را در قالب مواد پژوهش خود گردآوری، تحلیل و دسته‌بندی کرده که بخشی از آن در مقاله آمده است. بررسی متن‌های مختلف طنز و لطیفه از نظر ساختاری، زبانی، کارکردی، هنری و ادبی، تاریخی، مذهبی، روان‌شناسی و ... ویژگی‌های این گونه از متن‌های فولکلوری فارسی برای پژوهشگران و دست‌اندرکاران این حوزه، به یقین، مفید و راه‌گشاست. با پیدایش و گسترش کرونا در میان مردم جهان و نوع برخورد کشورها با این بیماری، آفرینندگان طنزپرداز هم به موضوع، توجه کرده و گونه‌های مختلف متن‌های خود را در فضای عام و خاص کشور، گسترده‌اند. نمونه‌های ارائه شده در این اثر و بررسی صدها متن فولکلوری شفاهی و نوشتاری رایج در فضای مجازی و اینترنتی نشان می‌دهد که متن‌های لطیفه و طنز، دارای ویژگی‌های زیرند:

- از نظر ساختاری (ریخت) متن‌ها، اغلب به صورت نثر و گاهی نیز به صورت نظم و نثر (آمیخته) می‌آیند.
- اغلب واژگان و عناصر لطیفه‌ها، برگرفته از محیط‌زیست، پدیده‌های ظاهری و یا ذهنی اطراف ماست.
- ایرانیان از قالب طنز برای اهداف مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و ... استفاده می‌کنند. فرهنگ، فولکلور و آفریده‌های شفاهی آنان نیز دربرگیرنده شرایط اجتماعی، اخلاقی، سیاسی، اقلیمی و ... آنان است. مردم‌شناسی لطیفه‌های کرونایی سبب نمایان شدن بسیاری از روابط اجتماعی و عُرف و عادت مردم خواهد شد.
- این متن‌ها، گاه مبتنی بر الگوهای تربیتی، اخلاقی هستند و گاه به ظاهر، بی‌قید و رها از هر چیز، برای خوش بودن و سرگرمی به کار می‌روند. در برخی موارد نیز به سبب کارکرد و روایت شفاهی خود، حاوی واژگان زشت هستند. این مسئله طبیعی است چون در حوزه گفتاری، تنوع دیدگاه‌ها سبب تولید برخی از متن‌های متناقض و بی‌پرده می‌شود.

۷۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

- ریشه و بنیاد برخی از متن‌ها قدیمی است و به سبب رخدادهای مختلف، روزآمد می‌شود. برخی نیز از نظر پیدایش، بسیار تازه‌اند. متن‌ها یا بر مبنای شیوه‌های نوین زندگی، ساخته و یا بر اساس تغییر ساختار زیستی عموم مردم، روایت می‌شوند. آنها از منبع قدیمی خود گرفته و با رنگ و لعاب امروزی بازسازی می‌شوند و دوباره به کار می‌روند. از این رو لطایف، همیشه طراوت و تازگی خود را با دگرذیسی‌های روساختی یا ژرف ساختی حفظ می‌کنند.

- زبان فارسی و گونه‌های محلی آن، متن‌های فولکلوری را در حوزه‌های مختلف طنز و جدّ تولید کرده و گسترش داده است. البته استفاده از واژگان و یا خط غیر فارسی در متن‌های شنیداری و نوشتاری در باره کرونا هم رایج است.

- شخصیت‌های برخی متن‌ها دارای ویژگی‌های منفی یا مثبت‌اند؛ به عکس، برخی شخصیت‌ها نیز بسیار زیرک، هوشمند، منفعت‌طلب، ایده‌آل و پویا هستند. این دوگانگی، متناقض‌نمای خیر و شر و یا تناقض عاقل و جاهل، دانا و نادان، پیروزی و شکست و یا غم و شادی است. همه این مسایل برگرفته از زندگی طبیعی ملت‌هاست. مردم‌شناسی فرهنگی - اجتماعی در مطالعه و شناخت کامل متن‌های متنوع یک ملت اتفاق می‌افتد.

- طنز و لطیفه‌های کرونایی مردم ایران، با رویکردهای مختلف اقتصادی، سیاسی، مذهبی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی، در قالب عبارت‌ها، اشکال، ترانه، ضرب‌المثل، زبان‌زد و ... بیان می‌شوند.

- فولکلور و متن‌های آن، از طریق خیرگان گمنام، تولید، بازنشر، بازآفرینی یا روزآمد می‌شود و در مراکز آموزشی و پژوهشی، نشریات و رسانه‌ها، فضای مجازی (واتساپ و اینستاگرام و ...) گسترش می‌یابد.

- گونه طنز و کاربرد آن برای همه‌گیری کرونا، مانند سایر آفریده‌های ادب عامه، سینه به سینه به نسل‌های پس از ما خواهد رسید. همان‌گونه که ما با رخداد سال‌های شیوع بیماری‌های وبا، سالک، مالاریا و ... از طریق فولکلور آشنا شدیم.

- گونه طنز و لطیفه در کشور ما نشان‌دهنده بخشی از تاریخ، فرهنگ، آیین‌ها، عقاید، سبک زندگی، آداب و رسوم، اخلاق فردی و اجتماعی و رفتارشناسی عمومی، تاریخ

تأثیر همه‌گیری کرونا بر لطیفه و طنز در فرهنگ مردم ایران ❖ ۷۳

سیاسی، مذهبی و عقاید دینی، باورهای مردمی، دانش و تجارب مردم در حوزه‌های زیستی است.

- متن‌های استفاده شده در این مقاله، از بین تعداد بسیاری از متن‌های گردآوری شده، برای نمونه و استناد مفاهیم علمی و پژوهشی، انتخاب شده‌اند. هدف این مقاله، صرفاً گردآوری بانک لطایف، شوخی‌ها و یا طنزهای کرونایی در قالب جُنگ، نبوده و بیشتر تحلیل و بررسی ساختاری، محتوایی و مضمونی آنها مد نظر قرار گرفته است.

- متن‌های کرونایی در فضای مجازی اغلب با متن، به صورت تصویری، یا کاریکاتوری و زمانی نیز ترکیبی به کار می‌روند. ولی استفاده از متن‌های شنیداری و نوشتاری رایج‌تر و مطلوب‌تر از تصویر، کاریکاتور یا کاریکلماتور است. چون در فرهنگ عامه تمایل به گفتگو و شنیدن، عمومی‌تر است.

- متن‌های لطیفه در ایران را با گویش و لحن بومی مناطق مختلف نیز باید گردآوری، تحلیل و بررسی کرد. باید متن‌های ادب عامه را شنید تا زیبایی آن، دو چندان شود. به یقین گاهی نوشتن، برگردان متن‌های فولکلوری محلی، احساس، عاطفه و انسجام یک روایت را از آن می‌گیرد. از دیگر سوی، نوشتن متن از زبان گوینده، به لفظ نوشتاری معیار، سخت و تا حدی ناممکن است، چون حس گفتار برای قصه‌گویی مانند بیان لطیفه بر ذهن مخاطب اثر مثبت می‌گذارد.

- متن‌های لطیفه و طنز را در فضای اجرا همراه با تحلیل محتوای آنها در حوزه‌های انسان‌شناسی فرهنگی، مردم‌شناسی، قوم‌شناسی، قوم‌نگاری و... می‌توان بررسی و تحلیل کرد. موضوع‌های طنز کرونایی بیشتر شامل این موارد است: انتقادهای اجتماعی، گلايه‌مندی از نحوه برخورد با مسئله، طولانی شدن بیماری، فشارهای چند بُعدی بر فرد، خانواده و جامعه ایرانی، برتری جویی، امور سیاسی، مبارزه‌جویی، شوخی، سرگرمی، آینده‌نگری و دوراندیشی، فرصت‌طلبی، خانواده‌دوستی، وطن‌دوستی، راستگویی، پرهیز از دروغ، شایستگی و والایی، اندوه‌ستیزی، دوستی‌افزایی، غم‌پروری، عشق‌خواهی، ایمان‌طلبی، مهرجویی و عاطفه‌جویی، خشم‌ستیزی و کینه‌گریزی، خرافه‌ستیزی و پرهیز از بیهوده‌جویی، سودطلبی و زیان‌گریزی و ...

۷۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

- کارکردهای مختلف قومیتی در لطیفه‌های کرونایی، نشان‌دهنده خاستگاه اولیه کرونا از چین است که بعد با پیشینه مسائل اقتصادی و اجناس چینی یا خوراکی آنها پیوند می‌خورد. کرونا بهانه‌ای است تا انتقادهای گوناگون به نظام سیاسی - اقتصادی و یا امور فرهنگی و اجتماعی کشور را در بستر شوخی و طنز بیان کنند. انتقاد به روس، چین، امریکا و یا رفتارهای سیاسی دیگر.

- سرگرمی و شوخ‌طبعی برای کاهش دردها و مشکلات، از کارکردهای طنزهای کرونایی در فرهنگ مردم ایران است. مسائل مختلف جنسیتی و اموری مانند رفتارهای زنان در جامعه با رویکرد طنزهای کرونایی مطرح شد و بسیاری از انتقادهای اجتماعی - فرهنگی به عملکرد آموزشی و تحصیلی مدارس و دانشگاه‌ها از این طریق صورت گرفت.

- برخی نامالیقات یا محدودیت‌ها در بحث کرونا به صورت مثبت انگاشته شد. مانند خوردن الکل یا رقص، افزایش جمعیت، مهریه عروس خانم‌ها، هزینه‌های سنگین آرایشگاه، مسافرت رفتن و دورهمی‌ها.

- شهرهای نامبرده در پیامک‌های طنز کرونایی گاه مانند «قم» رویکرد سیاسی دارند و گاه مناطق شمال و جزایر جنوب برای تفریح و گردش‌اند که به‌عنوان نشانه‌ای از بی‌خیالی و ساده‌انگاری ویروس کرونا مطرح می‌شوند.

- روابط اجتماعی بین اعضای خانواده مانند مادر شوهر، عروس، پدر و مادر و یا روابط آموزشی استاد و دانشجو، معلم و دانش‌آموز و روابط سیاسی مردم و مسئولان، قشنگی و زشتی دماغ، اصطلاح‌های خودمانی و زبان مخفی طبقات اجتماعی، مسائل مذهبی و تعطیلی مساجد یا نماز جمعه در ایام کرونایی و ده‌ها نکته دیگر هم در این متن‌ها دیده می‌شود.

۱. استفاده از واژگان انگلیسی و یا سرشماره پیامکی وزارت بهداشت (V.behdasht)، نام‌هایی چون جومونگ، ارتش چوسان و نام کشورهایی چون کره شمالی، کره جنوبی، روسیه، امریکا و ... با توجه به مناسبت‌های سیاسی و اجتماعی پرکاربردترست.

۲. استفاده از برنامه‌های تلویزیونی مانند جومونگ، هاچ زنبور عسل و ... در پیامک‌ها از حس نوستالوژی آنها حکایت دارد.

منابع

- آشوری، مهرا (۱۳۹۸). فهرست مطبوعات کاریکاتور و طنز. تهران: خانه کتاب.
- اصلانی، محمدرضا (۱۳۸۷). فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز. چ ۲، تهران: کاروان.
- اکرامی، محمود (۱۳۸۴). مردم‌شناسی اصطلاحات خودمانی، پژوهش مردم‌شناختی در اصطلاحات خودمانی جوانان. مشهد: ایوار.
- داد، سیما (۱۳۸۰). فرهنگ اصطلاحات ادبی فارسی و اروپایی به شیوه تطبیقی و توضیحی. ویرایش ۲، چ ۴، تهران: مروارید.
- دانش‌پژوه، منوچهر (۱۳۸۱). تفنن ادبی در شعر فارسی. تهران: طهوری.
- روزبه، محمدرضا (۱۳۸۴). ادبیات معاصر ایران (نثر). چ ۲، تهران: روزگار.
- قنبری عدیوی، عباس (۱۳۹۸). لطیفه و طنز در فرهنگ مردم بختیاری. شهرکرد: نیوشه.

